

АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИ ГЕОГРАФИЯСИДА ЯРАТИЛГАН НАЗАРИЯЛАР ТАҲЛИЛИ

Узақбаев К.К.

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

АННОТАЦИЯ

Бу илмий мақолада аҳолига хизмат кўрсатиш соҳалари географиясида яратилган назариялар, уларнинг ўрганилиш тарихи, таҳлили ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: аҳолига хизмат кўрсатиш соҳалари, В. Кристаллер, “Марказий жойлар назарияси”, “Кристаллер панжараси”, иерархия, шаҳар, шаҳарча, кишлоқ, радиус, савдо йўналиши, транспорт йўналиши, маъмурий йўналиш, А.Лёш, кундалик, даврий, эпизодик

КИРИШ

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, АХКСни ўрганишга бағишланган илмий тадқиқотлар ўз предмети, қамраб олинган тармоқлар таркиби, ўрганилаётган ҳудудий тизимларнинг таксономик даражаси ҳамда илмий-методологик ёндашувлари билан бир-биридан анча фарқ қилади. Аҳолига хизмат кўрсатиш муаммолари турли илм соҳалари вакиллари – географлар, иқтисодчилар, социологлар ва бошқаларнинг эътиборини ўзига тортади. География фани ўз тадқиқот ёндашувлари ёрдамида АХКСни ҳудудий ижтимоий-иқтисодий тизимларининг ажралмас компоненти сифатида ҳамда унинг ҳудудий ва тармоқ ташкил этилиши нуқтаи назаридан ўрганади. АХКСнинг ҳудудий ва тармоқ таркиби иқтисодий ва ижтимоий географиянинг алоҳида илмий йўналиши ҳисобланадиган хизмат кўрсатиш соҳалари географияси доирасида ўрганилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаларини ҳудудий ташкиллаштириш замонавий иқтисодий ва ижтимоий географиянинг долзарб масалаларидан бири бўлиб, 1933 йилдаги Вальтер Кристаллернинг «Марказий жойлар назарияси» асари бу йўналиш бўйича дастлабки ишлардан бири ҳисобланади.

Ушбу илмий асарда биринчи марта аҳоли учун товарлар ва хизматлар манбаи сифатида турли иерархик даражадаги шаҳарларни ҳудудий жойлаштиришнинг қонуниятлари аниқланди. В. Кристаллерга кўра «марказий жойлар» деганда уларга туташ ҳудудларни товар ва хизматлар билан таъминлайдиган турли даражадаги аҳоли пунктлари тушунилади.

Назарияга кўра, бир хил даражадаги марказий жойлар бир-биридан бир хил масофада жойлашиб, энг ихчам хизмат кўрсатиш зонасини, яъни доирани шакллантиришга интилади. Аммо бўшлиқлар сабаб бутун ҳудудни доиралар билан тўлиқ қоплаш мумкин эмас. Ҳудудни тўлиқ қоплаши мумкин бўлган доирага энг яқин шакл олти бурчакли шакл. Яъни, бутун ҳудуд «асалари чуқурчалари»га ўхшаш олти бурчак билан қопланади. Шундай қилиб, бир хил даражадаги марказий жойлар ҳудудда тўғри олти бурчакли панжара ҳосил қилади ва буни «Кристаллер панжараси» деб аташади. У Жанубий Германияда кичик шаҳарлар бир-биридан 21 км масофада ҳар доим ва жуда аниқ жойлашганлигини аниқлади.

Шундай қилиб, В. Кристаллер эмпирик тадқиқотлар натижаларини умумлаштириб, мавҳум ижтимоий-иқтисодий моделни яратди ва аслида уни ҳеч қаерда соф шаклда топиш мумкин эмаслигини таъкидлади. Бу модел бўйича шаҳарлар жойлашган ҳудуд бир хил, текислик, аҳолининг тенг зичлиги ва сотиб олиш қобилияти, ресурсларни бир текис жойлаштириш, бир хил транспорт алоқаси бўлиши керак. Марказий товарларни сотиб олиш энг яқин марказий жойда амалга оширилади ва марказий жойларнинг ҳеч бири ортиқча фойда кўрмайди. Аммо, бундай моделни соф шаклда топиш деярли мумкин эмас. Бирок, унинг мавжудлигини тахмин қилиш таҳлил қилиш учун ҳам, ҳақиқий ва идеал моделларни таққослаш учун ҳам муҳимдир, бу эса муҳим хулосалар чиқариш, келажакдаги ўзгаришларни башорат қилиш имконини беради.

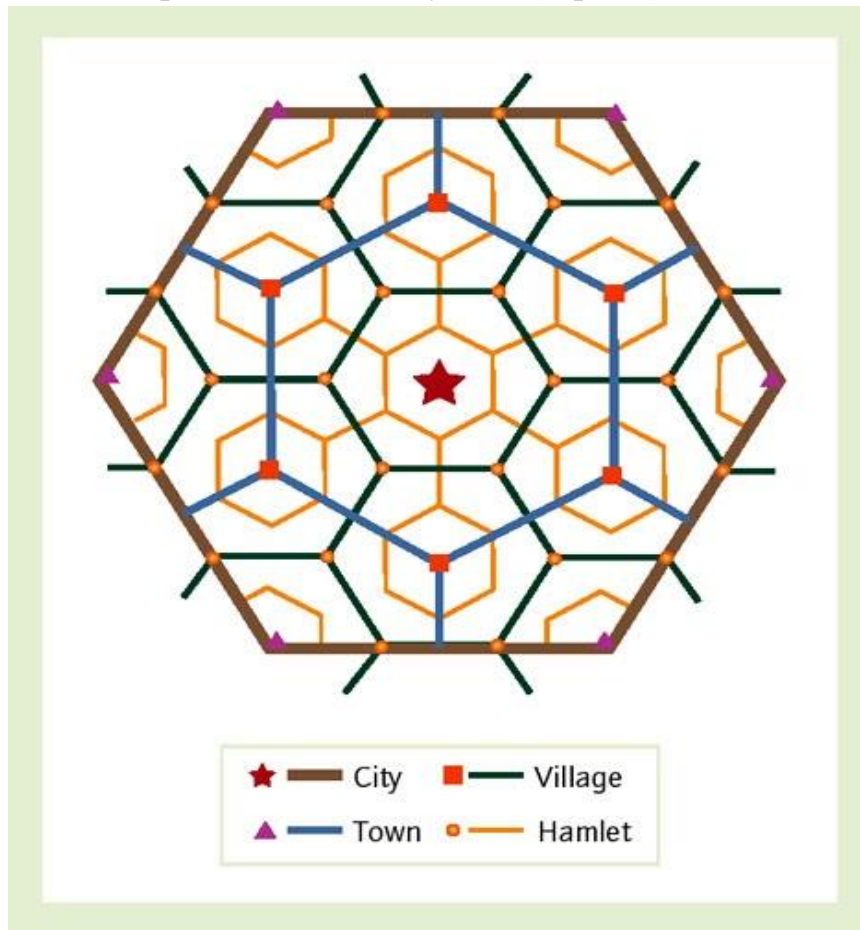
Масалан, В. Кристаллер модели бир хил ўлчамдаги шаҳарлар орасидаги масофани башорат қилишга имкон беради (1-жадвал). Шундай қилиб, бошқа барча нарсалар тенг бўлса, йирик шаҳарлар кичик шаҳарларга қараганда бир-биридан узокроқ масофада жойлашган бўлади [11].

1-жадвал

В.Кристаллер бўйича аҳоли пунктларининг иерархияси

Иерархия даражаси	Аҳоли сони, киши	Аҳоли пунктлари орасидаги оралик, км да	Хизмат кўрсатиш майдони, км ²
I	500 000	187	35 000
II	100 000	109	11 650
III	30 000	69	3 880
IV	10 000	36	1 243
V	4 000	21	414
VI	2 000	13	140
VII	1 000	7	47

Аҳолининг бир хил тақсимланиши билан савдо зоналари мунтазам олти бурчакли шаклда тенг равишда ҳосил бўлади (1-расм).

1-расм. В. Кристаллернинг «Марказий жойлар назарияси»си

Бу харидорларнинг харид қилинадиган марказга боришлари учун энг кичик ўртача масофани таъминлайди («марказий жой»нинг идеал моделида бу барча аҳоли пунктлари ва асосий шаҳар ўртасида 21 км масофа). Ҳар қандай марказда ҳар доим унга боғлиқ бўлган бир хил миқдордаги аҳоли пунктлари (k) мавжуд бўлиб, улар қуйи иерархик босқични эгаллайди. $k = 7$ да ҳар бир шаҳар атрофида 6 та шаҳарча ва 7 чиси шаҳарнинг ўзи бўлади. ҳар бир посёлка атрофида эса 6 та қишлоқ бўлади. Юқори даражадаги $k = 42$ иерархиясида шаҳар атрофида 6 та шаҳарча ва 36 та қишлоқ ва бошқалар бўлади [24].

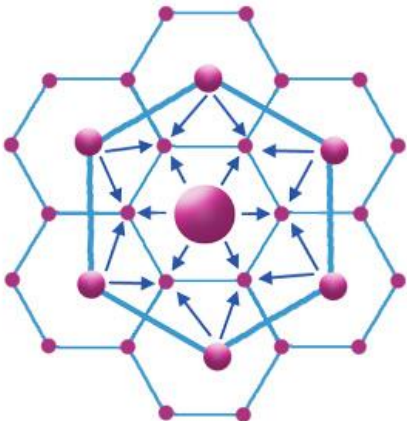
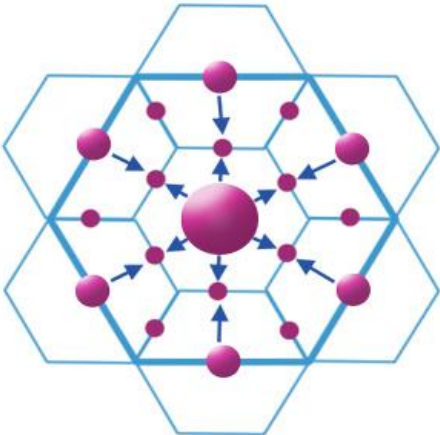
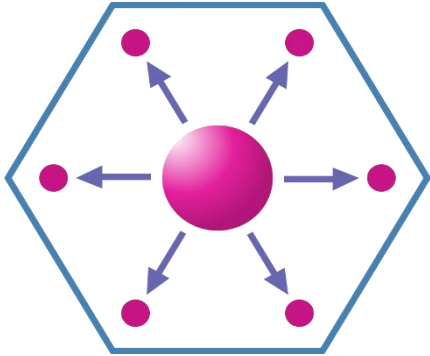
В. Кристаллер турли даражадаги хизматларнинг шаклланишини тушунтиради ва турли хил иерархияларнинг бозор зоналари учун фарқ қиладиган «хизматлар ва товарларни сотиш радиуси» тушунчасини киритади. Масалан, бошланғич таълимни аҳоли пунктларининг энг пастки иерархик даражасида олиш мумкин; ўрта маълумот олиш учун каттароқ аҳоли пунктида жойлашган мактабда (қишлоқда) ўқиш керак; сиз шаҳарчада ўрта махсус маълумот олишингиз мумкин; сиз фақат шаҳарда олий ўқув юртини

тугатишингиз мумкин. Шу билан бирга, аҳоли пунктлари иерархияси юқорига кўтарилганда, ўқув марказлари сони камаяди ва талабалар сони кўпаяди. В. Кристаллернинг хулосасига кўра, товарлар ва хизматлар истеъмолчиларининг оқими шунчалик аҳамиятсизки, у хизмат кўрсатиш соҳасидаги корхоналар самарадорлигини таъминламайди.

В. Кристаллерга кўра, хизмат кўрсатиладиган аҳоли пунктларининг марказий жойларга нисбатан жойлашуви ҳар хил бўлиши мумкин.

Бунда учта асосий қоида мавжуд.

1. Савдо йўналиши, агар аҳоли пунктлари олти бурчакли бурчакларда жойлашган бўлса, унда ҳар бир марказий жой аҳоли пунктига хизмат кўрсатиш вазифаларини иккита қўшни марказий жойлар билан бўлишади. Бундай ҳолда, $k = 3$ иерархияси мақсадга мувофиқдир, бунда марказий жойлар сони максимал даражага кўтарилади ва уланишлар фақат энг яқин нуқталарнинг иккитаси билан мавжуд (учинчиси – марказнинг ўзи), бу носимметрик уяли (олти бурчакли) иерархияга олиб келади.

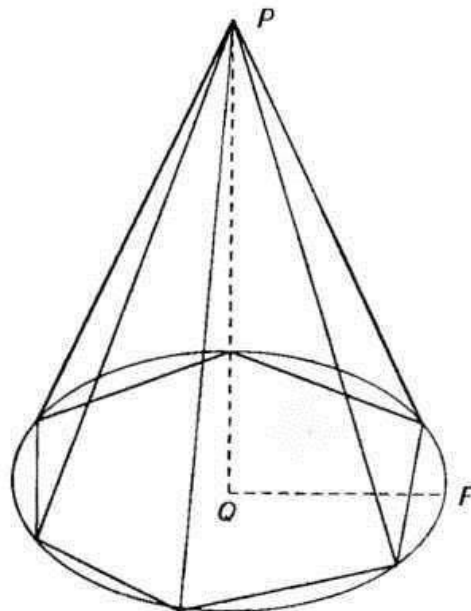
	
<p>k 3</p>	<p>k 4</p>
	
<p>k 7</p>	

2. Транспорт йўналиши. Агар аҳоли пунктлари олти бурчакли бурчакларнинг қўшни жойлар марказий жойларни боғлайдиган йўллар билан кесишган қирраларда жойлашган бўлса, бу ҳолда ҳар бир аҳоли пунктига иккита марказий жой хизмат қилади.

Катта транспорт ҳаражатлари билан $k = 4$ иерархияси самаралироқ бўлиб, йўлларни қуриш ва ишлатиш учун моддий ҳаражатларни камайтиради. Бундай ҳолда, олти боғлиқ жойдан фақат учтаси билан алоқалар ўрнатилади.

3. Маъмурий йўналиш. Агар марказий жой хизмат кўрсатадиган олти аҳоли пунктлари унинг хизмат кўрсатиш ареалига тўлиқ жойлашган бўлса, уларнинг барчасига битта марказий жой хизмат қилади. Самарали маъмурий бошқарувни амалга ошириш учун, В. Кристаллнинг фикрига кўра, $k = 7$ га асосланган классик иерархия мақсадга мувофиқдир.

В. Кристалл назариясининг ривожланган варианты А.Лёшнинг иши бўлиб, у ерда аҳоли пунктларини жойлаштиришнинг янада мураккаб модели яратилди, бу объектив ҳақиқатга кўпроқ мос [20]. А. Лёшнинг фикрича, транспорт ҳаражатлари масофаси ошгани сари бозор зоналарининг четки қисмларида товарлар ва хизматлар нархи ошади, талаб эса пасаяди. Натижада, «талаб конуси» ҳосил бўлади. Марказий жойларнинг товарлари ва хизматларини сотиш зонаси, унинг пастки чегараси бозор чегараси билан белгиланади, юқори – товарлар ва хизматларни самарали сотиш имконияти мавжуд бўлган масофа (2-расм).

2-расм. Олти бурчакли асосга эга бўлган талаб конуси (А.Лёшга кўра).

PO – бозор зонасининг марказидаги талаб ҳажми; PF – талабнинг пасайиши ва нархларнинг ўсиш йўналиши; FQ – марказий жойга масофа

В. Кристаллернинг «Марказий жойлар» назарияси ва унинг А. Лёш томонидан кейинги ривожланиши юқори даражадаги абстракция ва расмиятчилик билан ажралиб туради, шунинг учун уларнинг илмий ишлари бир неча бор танқид қилинди. Бироқ, бу асарлар замонавий ижтимоий-иқтисодий географиянинг назарий ва услубий асосларини ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Аслида, бу ишлаб чиқарувчи кучлар ва аҳолини жойлаштиришда ҳудудий қонуниятларни топишга қаратилган биринчи тизимли концепция ҳисобланади. Учинчи даражали секторга (хизмат кўрсатиш соҳасига) нисбатан турли хил иерархик даражадаги – миллий, минтақавий ва маҳаллий аҳолига хизмат кўрсатишнинг ҳудудий тизимларини ўрганиш муҳимдир.

Марказий жойлар назариясининг асосий тушунчалари қуйидагилардан иборат: хизмат кўрсатиш чегаралари, хизмат кўрсатиш радиуси, хизмат кўрсатиш марказлари, хизмат кўрсатиш даражалари, хизмат кўрсатиш марказларининг даражалари (марказий жойлар), марказий жойлар иерархияси. В. Кристаллерга кўра хизмат кўрсатиш маркази бўлиб хизмат кўрсатиш соҳасининг алоҳида корхоналари (дўкон, мактаб ва бошқалар) ёки умумий аҳоли пунктлари ёки уларнинг қисмлари – микрорайонлар, массивлар ва бошқалар бўлиши мумкин [26].

Хизмат кўрсатиш соҳалари географияси нисбатан ёш илмий йўналиш ҳисобланади. АХКСнинг ҳудудий таркибини ўрганишга қаратилган махсус тадқиқотларнинг зарурати дастлаб 1960-йилларда С.А.Ковалев, В.В.Покшишевский, Ю.Г.Саушкин ва бошқа олимлар томонидан асослаб берилган. Хизмат кўрсатиш соҳалари географиясига оид дастлабки ишларда фаннинг предмети, мақсади ва вазифалари аниқланган, унинг иқтисодий ва ижтимоий географик фанлар тизимидаги ўрни кўриб чиқилган.

В.В. Покшишевскийнинг [25] сўзларига кўра, хизмат кўрсатиш соҳалари географияси тегишли меҳнат фаолияти барча турларининг жойлашуви ва ҳудудий ташкил этилишини ўрганишга мўлжалланган. С.А.Ковалев [17] эса аҳолига хизмат кўрсатиш соҳалари географияси вазифалари қаторига аҳолининг хизматларга бўлган эҳтиёжлари ва амалдаги хизмат кўрсатиш даражасидаги минтақавий фарқларни ўрганишни ҳам киритган. Шундай экан, АХКС географияси нафақат соҳа ҳудудий ташкил этилишининг ўзига хос хусусиятларини, балки аҳолига хизмат кўрсатиш даражасини ҳам миқдорий жиҳатдан ўрганади. Л.А. Меркушева ўз ишида [21] ҳудудий хизмат кўрсатиш тизими тушунчасини илгари сурган ҳамда унинг таркибий тавсифини ишлаб чиққан.

П.У. Дэниелс (P.W. Daniels) эса қуйи тартибдаги аҳоли пунктларининг баъзилари юқори даражадаги учинчи хизматлар учун жой вазифасини бажаради

ва шу сабабли марказий жой тизимида аҳоли пунктларинининг иерархиясини яратади деб айтиб ўтади [1].

А.И. Алексеев ва бошқалар [14] АХКСнинг ривожланиш даражаси ва унинг ҳудудий ташкил этилишининг мақбуллиги учун энг муҳим мезон аҳоли учун хизматларнинг мавжудлиги деб ҳисоблайди. Бу хизмат турларини кўрсатадиган корхоналар, муассасаларининг мавжудлигига, ушбу хизматларни олиш учун зарур бўлган вақтга боғлиқ, чунки аҳоли учун хизматларнинг ҳудудий яқинлигини йўлга сарфланадиган вақт ифодалайди. АХКС ҳудудий ташкил этилиши учун хизматларга бўлган талабнинг тез-тез такрорланиши муҳим аҳамиятга эга, бу асосан инсон ҳаёти ва фаолиятининг даврийлик характериға боғлиқ. Ушбу мезонга кўра, хизматларнинг қуйидаги турлари ажратилади: кундалик, даврий (мунтазам), эпизодик. Дастлабки иккитаси учун хизмат кўрсатиш шаҳобчалари истемолчининг яшаш ёки иш жойига яқинлиги муҳимдир. Вақти-вақти билан ишлатиладиган муассасалар (стационар тиббиёт муассасалари, қимматбаҳо уй-рўзғор буюмлари, автомобиллар ва бошқаларни сотадиган савдо муассасалари) ҳар бир қишлоқ аҳоли пунктида эмас, балки асосан вилоят марказларида тўпланган. Туман марказидаги хизмат кўрсатиш муассасалари мажмуасининг ривожланиш даражаси кўп жиҳатдан унинг мақомиға боғлиқ (шаҳар, шаҳар типидаги аҳоли пункти ёки қишлоқ). Кичик қишлоқларда фақат яқка тартибдаги хизмат кўрсатувчи корхоналар, одатда кундалик товарлар сотиладиган аралаш савдо дўкони, фельдшер-акушерлик пункти, клуб бор [13].

Хизматнинг учта тури бўлиши мумкин: стационар (мижозлар хизмат олиш учун боришади), мобил кўчма (хизмат кўрсатувчилар мижозларға бориб хизмат қилади) ва масофали (аҳоли буюртмаси бўйича товарларни жўнатиш). Ўз навбатида, бу турларнинг ҳар бири хизмат кўрсатишнинг регионал (вилоят), туманлараро, туман, аҳоли пунктлари даражасида бўлиши мумкин. Хизмат кўрсатишнинг учта шакли ўртасидаги нисбат табиий шароитларға, масалан курортда даволаниш учун ноёб табиий шароитларнинг мавжудлиги, бошқа томондан транспорт алоқаларининг йил бўйи мавжудлигига ишончилигиға ва аҳоли жойлашиш хусусиятларига боғлиқ [12].

АХКС ҳудудий ташкил этилиши хусусиятларига аҳолининг ижтимоий-демографик таркиби (баъзи турдаги хизматлар аҳолининг барча тоифалари учун, бошқалари айрим ижтимоий-демографик гуруҳлар учун керак), жойлашиш шакллари, табиий географик шароит ва бошқа омиллар таъсир кўрсатади. Аҳолиға хизмат кўрсатишни ташкил этиш тамойилларининг фарқланишиға қарамай, барча турдаги хизматлар умумий вазифани бажаради – аҳолининг турли эҳтиёжларини қондиради.

Илмий адабиётларда хизмат кўрсатиш марказларининг бир неча даражалари ажратилган – оддий хизмат кўрсатадиган бир ёки бир нечта муассасаларга эга бўлган кичик қишлоқ аҳоли пунктларидан (1-чи даража) тортиб, то йирик марказларгача. Ҳар бир босқичда муайян даражада диверсификацияланган доирадаги хизматлар кўрсатилади [23].

Турли ишларда АХКС марказларининг даражалари сони турлича ажратилади. Масалан, С.А. Ковалев [18] хизмат кўрсатиш соҳаси марказларининг тўққиз даражали иерархиясини ишлаб чиқди: 9-даража – оддий аҳоли пунктлари, 8 – бригада ва участкалар марказлари; 7 – колхоз ва совхозлар марказлари; 6 – бирлашган ёки хўжаликлараро марказлар; 5 – туман марказлари; 4 – туманлараро марказлар; 3 – вилоят марказлари; 2 – иттифоқдош республикалар пойтахтлари; 1 - Москва.

Н.И. Блажко ва К.С. Розина ишида [16] хизмат кўрсатиш марказларининг 6 та даражаси ажратилган: 1) аҳоли пунктининг функционал тузилиши жиҳатидан энг содда, аҳолиси 0,5 минг кишигача; уларнинг хизмат кўрсатиш функциялари ҳар бир аҳоли пункти аҳолисининг кундалик эҳтиёжларини қондириш учун мўлжалланган; 2) кичик маҳаллий хизмат кўрсатувчи қуйи тизимлар марказлари – колхозларнинг марказий хўжаликлари (усадыбалари), ўрта ва йирик қишлоқлар – қишлоқлар кенгашларининг марказлари, 15 минг кишигача аҳолиси бўлган шаҳар типдаги аҳоли пунктлари, ўз аҳолисидан ташқари 30 дақиқагача бўлган вақт радиуси оралиғида етиб борса бўладиган аҳоли пунктлари; 3) туманлар ичидаги йирик маҳаллий қуйи тизимлар марказлари – кичик шаҳарлар, шаҳар типдаги аҳоли пунктлари, катта қишлоқлар – етиб бориш радиуси 40-50 дақиқа бўлган ҚФЙ марказлари; 4) етиб бориш радиуси 1 соатгача бўлган туман марказлари; 5) йирик шаҳарлар – туманлараро хизмат кўрсатиш марказлари; 6) вилоят марказлари.

Минтақадаги хизмат кўрсатиш марказларининг (ХКМ) таснифи муҳим тадқиқот масаласига айланди. А.И. Алексеев ҳаммуаллифлари билан [15] ХКМни типик хусусиятларига қараб тип ва турларга бўлишда иккита ёндашувни ажратади: 1-ёндашув ХКМни хизматлар тўплами бўйича гуруҳлашга асосланган, 2-ёндашув эса марказларнинг бўйсунини таҳлил қилишга асосланган. Иккинчи ҳолда турли даражадаги марказларнинг хизмат кўрсатиш жойлари ҳудудий равишда кетма-кет жойлашган.

ХУЛОСА

Юқоридагилардан келиб чиқиб, биз хизмат кўрсатиш соҳалари географияси ўзаро чамбарчас равишда боғлиқ бўлган миқдорий ва ҳудудий жиҳатларига эга эканлигини эътироф этишимиз мумкин. Биринчи (яъни, миқдорий) жиҳат қанчалик аҳамиятли бўлишига қарамасдан, иккинчи (яъни, ҳудудий) жиҳат

тадқиқотларда етакчи ҳисобланади ва хизмат кўрсатиш соҳалари географиясини ижтимоий-географик фан шаклланишига асосдир. У нафақат АХКСни ривожланиш даражасини микдорий баҳолашга, балки унинг ҳудудий ташкил этилиши хусусиятларини ўрганишга ундайди. Шунда ҳудудий ташкил этишни кенг маънода «тизимли яхлитлик, элементларнинг ўзаро боғлиқлиги, ўзаро таъсир кўрсатиши, бир-бирининг мавжудлигини тақозо қилиши, жойлаштиришнинг мамлакатнинг турли ҳудудларидаги иқтисодий, демографик, ижтимоий, табиий шароитларга мослашиш» сифатида тушунилади [22].

АХКС географиясининг асосий вазифаларидан бири мамлакат, вилоят, шаҳарнинг иқтисодий ва табиий шароитларини ҳисобга олган ҳолда, аҳолига хизмат кўрсатиш даражасидаги географик фарқларни аниқлашдир. Ҳар доим ҳам хизмат кўрсатиш корхоналари (масалан, мактаблар, чакана савдо шаҳобчалари) аҳолининг жойлашувига мос ҳолда жойлаштирилмаган. Хизматларнинг айрим турлари эса аниқ ҳудудий омилларни ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади (масалан, аҳоли сийрак яшайдиган ҳудудларни тиббиёт ёки алоқа муассасаларисиз мутлақо қолдириб бўлмайди).

АХКС географиясининг бошқа вазифалари қаторида, шаҳарлар ва қишлоқларда хизмат кўрсатишнинг турли қўйи тизимлари ва элементларини ҳудудий ташкил этиш, минтақадаги хизмат кўрсатиш стандартларини фарқлаш, маҳаллий АХКСни яратиш, минтақавий марказ ва кам аҳамиятга эга бўлган марказларнинг ролини аниқлашдан иборат. «Хизмат кўрсатиш муассаса ва корхона тармоқларини режалаштиришда, шунингдек, аҳоли бандлигини таъминлаш масаласини ҳал қилишда хизматлар географиясининг амалий аҳамияти, айниқса, долзарбдир» [19].

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ: (REFERENCES)

1. Daniels P.W. A geographical appraisal service industries. London., Taylor & Francis e-Library, 2003. – 322 p.
2. Iskenderov, A. B., Uzaqbaev, Q. K., Sharibaev, A. M., & Djanabaev, I. B. (2019). Turizm hám rekreaciyalıq geografiya” páninen oqıw-metodikalıq qollanba. Nókis-2019, 128.
3. Turdimambetov, I., Joldasov, A., Iskenderov, A., & Uzaqbaev, Q. (2022). Qaraqalpaqstanm ekonomikalıq ham sociallıq geografiyasi.
4. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev Q. K., Oteuliev M. O. TERRITORIAL FORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Экономика и социум. – 2020. – №. 12 (79). – С. 276-279.
5. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev Q. K., Niyazimbetova G. CURRENT STATUS OF

MEDICAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Science and education in Karakalpakstan.–2020. – 2020. – Т. 2. – С. 104-108.

6. Tursinbaevna, Gaypova Roza, and Uzaqbaev Qoblan Keunimjay Uli. "Territorial Location Of Medical Services To The Population In The Republic Of Karakalpakstan." The American Journal of Applied sciences 2.11 (2020): 28-33.

7. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Aholiga xizmat ko'rsatish sohalarini tadqiq etishning ilmiy-uslubiy asoslari." Fan va jamiyat (2022).

8. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Xaliqqa xizmet ko'rsetiw tarawlari ekonomikasinin'geografiya ilimindegi ornı." Fan va jamiyat (2019).

9. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Geografiya boyinsha mag'liwmatnama." NMPI baspaxanası (2017).

10. KEUNIMJAY-ULI, UZAKBAEV KOBLAN. "Qaraqalpaqstan Respublikasin ekonomikalıq rayonlastiriwdin'geografiyalıq tiykarları." Fan va jamiyat (2023).

11. <https://puhovaag.wordpress.com/студентам/гг-12/теория-кристаллера/>

12. Абрамов М. А. Производство и сфера обслуживания : размещение, взаимосвязь, комплексное развитие / Максим Абрамович Абрамов. – М. : Экономика, 1977. – 239 с. 63 с.

13. Алексеев А.И. География сферы обслуживания: основные понятия и методы / Алексеев А.И., Ковалев С.А., Ткаченко А.А. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1991. – 117 с. 36-40 ст.

14. Алексеев А.И. География сферы обслуживания: основные понятия и методы / Алексеев А.И., Ковалев С.А., Ткаченко А.А. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1991. – 117 с.

15. Алексеев А.И. География сферы обслуживания : основные понятия и методы / Алексеев А.И., Ковалев С.А., Ткаченко А.А. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1991. – 117 с.

16. Блажко Н. И. Типизация поселений по признаку их места в региональных системах обслуживания / Н. И. Блажко, К. С. Розина // Экономическая география. – 1981. – Вып. 30. – С. 44–49.

17. Ковалев С. А. О географическом изучении сферы обслуживания / С. А. Ковалев // Вестник МГУ. Сер. География. – 1973. – № 6. – 12 б.

18. Ковалев С. А. О географическом изучении сферы обслуживания / С. А. Ковалев // Вестник МГУ. Сер. География. – 1973. – № 6. – С. 3–12.

19. Ковалев С. А. О географическом изучении сферы обслуживания / С. А. Ковалев // Вестник МГУ. Сер. География. – 1973. – № 6. – С. 12.

20. Лёш А. Пространственная организация хозяйства. – 2-е изд. – М.: Наука, 2007.

21. Меркушева Л. А. География сферы обслуживания населения (теория и

- методология) / Людмила Аркадьевна Меркушева. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 184 б.
22. Меркушева Л.А. География сферы обслуживания населения (теория и методология) / Людмила Аркадьевна Меркушева. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 19 б.
23. Никольский И. В. Некоторые теоретические вопросы географии непродуцированной сферы / И. В. Никольский, И. Т. Твердохлебов, В. М. Юрковский // Экономическая география. 1980. Вып. 29. С. 112–118.
24. Носонов А. М. Территориальная организация третичного сектора: методологические аспекты исследования // Научное обозрение. Международный научно-практический журнал. – 2016. – №. 1. – С. 2.
25. Покшишевский В. В. География обслуживания, ее предмет, содержание и место среди экономико-географических дисциплин / В. В. Покшишевский // Вопросы географии. – 1972. – № 91. – С. 25.
26. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : [навчальний посібник] / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2001. – 560 с. 542 с.
27. Узакбаев К. К. АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛЛАШТИРИШ // Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 233-240.
28. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.